

ĐẠI HỌC THÁI NGUYÊN
TRƯỜNG ĐẠI HỌC SƯ PHẠM

DƯƠNG THỊ HOÀN

SỰ VẬN ĐỘNG TƯ TƯỞNG *NHÀN*
TỪ THƠ NÔM NGUYỄN TRÃI ĐẾN THƠ NÔM NGUYỄN BÌNH KHIÊM

LUẬN VĂN THẠC SĨ KHOA HỌC NGỮ VĂN

Thái Nguyên, 2013

ĐẠI HỌC THÁI NGUYÊN
TRƯỜNG ĐẠI HỌC SƯ PHẠM

DƯƠNG THỊ HOÀN

**SỰ VẬN ĐỘNG TƯ TƯỞNG *NHÀN*
TỪ THƠ NÔM NGUYỄN TRÁI ĐẾN THƠ NÔM NGUYỄN BÌNH KHIÊM**

Chuyên ngành: Văn học Việt Nam

Mã số: 60220121

LUẬN VĂN THẠC SĨ KHOA HỌC NGỮ VĂN

Người hướng dẫn khoa học: TS. PHẠM THỊ PHƯƠNG THÁI

Thái Nguyên, 2013

LỜI CAM ĐOAN

Tôi xin cam đoan đây là công trình nghiên cứu độc lập của tôi.

Các số liệu và kết quả nghiên cứu trong luận văn là trung thực và chưa từng được công bố trong bất kì công trình nào khác.

Các thông tin, số liệu trích dẫn trong quá trình nghiên cứu đều được ghi rõ nguồn gốc.

Thái Nguyên, tháng 05 năm 2013

Tác giả luận văn

Dương Thị Hoàn

LỜI CẢM ƠN

Luận văn được hoàn thành là kết quả của quá trình học tập, nghiên cứu lí luận và tích lũy kinh nghiệm thực tế của tác giả. Những kiến thức quý báu mà các thầy cô giáo truyền thụ, định hướng đã làm sáng tỏ những ý tưởng, tư duy của tác giả trong suốt quá trình thực hiện luận văn này.

Nhân dịp hoàn thành luận văn, tôi xin bày tỏ lòng biết ơn, kính trọng sâu sắc tới **TS. Phạm Thị Phương Thái** – Trưởng khoa Văn – Xã hội, Đại học Khoa học – Đại học Thái Nguyên đã tận tình hướng dẫn, giúp đỡ tôi hoàn thành luận văn này.

Tôi xin chân thành cảm ơn Ban giám hiệu, Ban chủ nhiệm khoa Ngữ văn, Ban chủ nhiệm khoa Sau đại học trường Đại học Sư phạm – Đại học Thái Nguyên đã giúp đỡ, tạo điều kiện thuận lợi cho tôi trong quá trình học tập cũng như trong quá trình thực hiện luận văn.

Cuối cùng tôi xin chân thành cảm ơn những người thân trong gia đình, bạn bè đã động viên, giúp đỡ, tạo điều kiện cho tôi hoàn thành luận văn.

Thái Nguyên, tháng 05 năm 2013

Tác giả luận văn

Dương Thị Hoàn

MỤC LỤC

Trang

MỞ ĐẦU	1
1. Lý do chọn đề tài.....	1
2. Lịch sử nghiên cứu vấn đề.....	2
2.1 Lịch sử nghiên cứu tư tưởng “nhàn” trong thơ Nôm Nguyễn Trãi.....	2
3. Mục đích và nhiệm vụ nghiên cứu	13
4. Đối tượng và phạm vi nghiên cứu	14
5. Phương pháp nghiên cứu.....	15
6. Đóng góp của đề tài.....	15
7. Kết cấu của đề tài	15
NỘI DUNG	16
Chương 1: TIỀN ĐỀ LỊCH SỬ - XÃ HỘI, VĂN HÓA CHI PHỐI SỰ HÌNH THÀNH TƯ TƯỞNG “NHÀN” TRONG THƠ NÔM CỦA NGUYỄN TRÃI, NGUYỄN BÌNH KHIÊM	16
1.1 Tư tưởng “nhàn” trong văn học Trung đại	16
1.2 Đôi nét phác họa về thời đại, con người, sự nghiệp của Nguyễn Trãi và Nguyễn Bình Khiêm	26
1.3. Vấn đề tồn nghi về văn bản <i>Quốc âm thi tập</i> và <i>Bạch Vân quốc ngữ thi tập</i>	37
Chương 2: “NHÀN” TRONG <i>QUỐC ÂM THI TẬP</i> – QUAN NIỆM SỐNG	39
CỦA CÁI TÔI CÔ ĐƠN	39
2.1 Thơ “Nhàn” Nguyễn Trãi – sự tiếp nối mạch nguồn thơ “nhàn” trung đại	39
2.1.1 Người ẩn sĩ và cuộc sống điền viên, đạm bạc.....	39
2.1.2. Người ẩn sĩ say đắm những thú chơi tao nhã, thanh cao.....	50
2.1.3 Người ẩn sĩ ối lập, xa lánh những đua chen chốn quan trường.....	53
2.2. Chữ “nhàn” – Nơi ẩn chứa những nỗi niềm riêng tư của Nguyễn Trãi	59
2.2.1. “Nhàn” là một mặt của những mâu thuẫn trong con người Nguyễn Trãi	59
2.2.2. “Nhàn” là một sự lựa chọn bất đắc dĩ của Nguyễn Trãi	62

2.2.3 “Nhàn” – một giải pháp an ủi trái tim cô đơn.....	68
Chương 3: “NHÀN” TRONG <i>BẠCH VẤN QUỐC NGŨ THI TẬP</i> – TRIẾT	
LÝ SỐNG GIỮA THỜI LOẠN	73
3.1 Dấu ấn thơ “nhàn” trung đại trong thơ Nôm Nguyễn Bình Khiêm	73
3.1.1 Hòa hợp với thiên nhiên thanh sạch	73
3.1.2. “Nhàn” trong xu thế đối lập công danh, phú quý.....	77
3.2. “Nhàn” – triết lý sống của con người trong thời loạn	79
3.2.1 Triết lý “vô sự” của Nguyễn Bình Khiêm	79
3.2.2 “Nhàn”, “vô sự” - chuẩn tắc đạo đức trong thời loạn	85
KẾT LUẬN	97
THƯ MỤC THAM KHẢO	100
PHỤ LỤC	- 1 -

MỞ ĐẦU

1. Lý do chọn đề tài

1.1 Lý do khoa học

Tư tưởng là một hệ thống các mục đích và quan niệm sống giúp điều chỉnh mục tiêu, dự tính và hành động của con người, bao gồm những quan điểm và ý nghĩ chung đối với hiện thực khách quan và đối với xã hội. Như vậy, tư tưởng luôn là con đẻ của một xã hội nhất định. Tư tưởng của một thời đại hay của mỗi cá nhân đều được nảy sinh và chịu sự chi phối mạnh mẽ bởi bối cảnh lịch sử, văn hóa, xã hội thời đại đó.

Lịch sử ở mỗi giai đoạn luôn sản sinh ra những cá nhân ưu tú hội tụ những giá trị tư tưởng của thời đại. Nhìn vào lịch sử hơn mười thế kỉ thời trung đại của dân tộc, chúng ta không thể không nhắc đến những công hiến to lớn về văn hóa, tư tưởng của Nguyễn Trãi và Nguyễn Bình Khiêm. Nếu như tiên sinh Nguyễn Trãi được ngợi ca là Thái Sơn, Bắc Đẩu của rừng Nho Việt thì hậu bối Nguyễn Bình Khiêm cũng được đánh giá là “cây đại thụ rợp bóng đến một thế kỉ, một thế kỉ lắm biến cố nhất trong lịch sử Việt Nam” [14, 131]. Tư tưởng của các ông đã góp phần không nhỏ trong việc tạo nên diện mạo tư tưởng của dân tộc ta trong hai thế kỉ XV, XVI. Tuy có những đóng góp lớn về mặt tư tưởng nhưng Nguyễn Trãi và Nguyễn Bình Khiêm không để lại những tác phẩm nghiên cứu hay luận bàn về phương diện này. Tư tưởng của các ông chủ yếu thể hiện qua những sáng tác văn học. Do vậy, tìm hiểu những sáng tác thơ ca của Nguyễn Trãi và Nguyễn Bình Khiêm là một trong các phương thức tiếp cận tư tưởng của hai ông.

Thơ Nôm là một thành tựu rực rỡ của nền thi ca dân tộc. Trần Đình Sử cho rằng: “Với sự ra đời của thơ Nôm, phạm vi và khả năng biểu hiện của con người trong thơ được mở rộng về phía riêng tư, trần tục và ít quan phương” [34, 215]. Trên hành trình phát triển của dòng thơ này, *Quốc âm thi tập* của Nguyễn Trãi và *Bạch Vân quốc ngữ thi* của Nguyễn Bình Khiêm xứng đáng là

hai tập thơ Nôm “đại thành” của thi ca Việt Nam trung đại, đồng thời là những di sản quý giá của nền văn hóa, văn học dân tộc. Với hai tập thơ, bức tranh thế giới tâm hồn, tư tưởng của tác giả đã được thể hiện một cách phong phú, sinh động bằng chính tiếng nói của dân tộc. Qua tìm hiểu, chúng tôi nhận thấy *Quốc âm thi tập* và *Bạch Vân quốc ngữ thi* có khá nhiều điểm gần gũi. Trong đó, sự gặp gỡ ở tư tưởng “nhàn” là một vấn đề khá nổi bật. Bên cạnh những tương đồng nhất định, tư tưởng sống “nhàn” của Nguyễn Trãi và Nguyễn Bình Khiêm cơ bản có sự khác biệt. Nguyễn Trãi sống “nhàn” để kiếm tìm sự thanh sạch của tâm hồn và an ủi trái tim cô đơn. Nguyễn Bình Khiêm cũng tìm đến “nhàn” để di dưỡng tinh thần. Nhưng không dừng lại ở đó, ông đã nâng tư tưởng này thành một triết lý sống, tuyên truyền cho mọi người nhằm hóa giải những tranh giành, ganh đua trong xã hội. Điểm khác biệt ấy cho thấy sự vận động của tư tưởng “nhàn” từ Nguyễn Trãi đến Nguyễn Bình Khiêm. Sự vận động này chắc hẳn đã chịu ảnh hưởng từ những biến thiên lớn lao của bối cảnh xã hội nước ta giữa hai thế kỷ XV, XVI. Đây chính là điểm thu hút chúng tôi lựa chọn đề tài “*Sự vận động tư tưởng “nhàn” từ thơ Nôm Nguyễn Trãi đến thơ Nôm Nguyễn Bình Khiêm*”.

1.2. Lý do thực tiễn

Với vị trí quan trọng trong nền văn hóa, văn học nước nhà, sáng tác của Nguyễn Trãi và Nguyễn Bình Khiêm đã được lựa chọn trong chương trình đào tạo ở các cấp học từ phổ thông cho đến chuyên nghiệp. Thực hiện đề tài, chúng tôi mong muốn góp thêm một tài liệu tham khảo cho công tác nghiên cứu, học tập, giảng dạy những sáng tác của Nguyễn Trãi và Nguyễn Bình Khiêm.

2. Lịch sử nghiên cứu vấn đề

2.1 Lịch sử nghiên cứu tư tưởng “nhàn” trong thơ Nôm Nguyễn Trãi

Quốc âm thi tập là tập thơ mở đầu cho nền thi ca sáng tác bằng ngôn ngữ dân tộc và cũng là “tập thơ Nôm đoản thiên có số lượng nhiều bậc nhất trong nền thi ca cổ điển dân tộc” [32, 29]. Có vị trí quan trọng và vinh dự như vậy

nên tập thơ đã thu hút được sự quan tâm của rất đông đảo các nhà nghiên cứu, phê bình trong và ngoài nước, trong đó phải kể đến những tên tuổi như: Bùi Văn Nguyên, Nguyễn Đình Chú, Hoài Thanh, Lã Nhâm Thìn, Phạm Luận, Lê Trí Viễn, Trần Đình Sử, Nguyễn Hữu Sơn, Trần Ngọc Vương, N.I. Niculin... Có thể nói với đội ngũ hùng hậu những tài năng nghiên cứu, phê bình, dường như tất cả những vấn đề về các phương diện nội dung tư tưởng và nghệ thuật của tập thơ đã được các nhà nghiên cứu khai phá. Trong đó vấn đề tư tưởng sống “nhàn” cũng đã được nhiều tác giả đề cập.

Trong cuốn *Văn chương Nguyễn Trãi*, tác giả Bùi Văn Nguyên đã tìm hiểu về Nguyễn Trãi trên tất cả các phương diện thời đại, con người, văn chương. Ông khẳng định “nhập thế và xuất thế” là một trong bốn nội dung chính của thơ văn Nguyễn Trãi. Bùi Văn Nguyên cho rằng “xuất thế” đối với Nguyễn Trãi chỉ là “sự tạm lánh mình để chuẩn bị cho một cuộc chiến đấu khác sau khi chiến đấu thất bại. Trong chừng mực này, xuất thế là một sự chuyển mình, tất nhiên đầy khó khăn gian khổ, từ một giai đoạn nhập thế này sang một giai đoạn nhập thế khác” [28, 226].

Nghiên cứu tư tưởng Nguyễn Trãi trong tương quan với các hệ tư tưởng Phương Đông, đặc biệt Nho giáo, trong bài nghiên cứu *Nguyễn Trãi và Nho giáo*, Trần Đình Hượu đã chỉ ra rằng: Trong thơ chữ Hán và thơ chữ Nôm của Nguyễn Trãi “hầu hết ca tụng cảnh nhàn, ca tụng cảnh đẹp thiên nhiên, môi đồng tình với những con người thanh cao biết coi thú nhàn dật là quý, ngàn vàng khó đổi được” [32, 117]. Nhưng ông cũng khẳng định: Việc tỏ ra đặc chí với thú “nhàn” của Nguyễn Trãi chỉ là biểu hiện bên ngoài còn bên trong vẫn hừng hực một tấm lòng ưu ái. Sau những phân tích, Trần Đình Hượu kết luận: “Dẫn vật về hành hay chỉ, xuất hay xử, nhàn dật vì mình hay ưu ái vì đời diễn ra ở ông thành một cuộc đấu tranh giữa tư tưởng Nho gia và tư tưởng Lão – Trang... Nhưng về căn bản, Nguyễn Trãi vẫn là Nho chứ không phải Lão – Trang” [32, 122].

Cùng hướng nghiên cứu tư tưởng của bậc đại thi hào Nguyễn Trãi trong mối quan hệ với tam giáo, ở bài viết *Tư tưởng của Nguyễn Trãi*, Nguyễn Thiên Thụ đã chỉ ra rằng: Tư tưởng “nhàn” của Nguyễn Trãi được khơi nguồn từ tư tưởng Lão – Trang. Trong một bài nghiên cứu khác - *Ảnh hưởng và địa vị của Nguyễn Trãi trong văn học Việt Nam*, ông cho rằng “nhàn” là một trong những đề tài chính của *Quốc âm thi tập*: “Tư tưởng của Nguyễn Trãi là tổng hợp tư tưởng Nho – Lão – Phật. Những ý tưởng, những đề tài trong *Quốc âm thi tập*, như trung hiếu, nhàn lạc, nhân tình thế thái đã được Nguyễn Bình Khiêm, Nguyễn Công Trứ thiết tha nói đến” [32, 1113]. Như vậy, không chỉ khẳng định “nhàn lạc” là một đề tài quan trọng trong *Quốc âm thi tập*, Nguyễn Thiên Thụ còn chỉ ra sự tiếp nối của tư tưởng này ở các tác giả trong giai đoạn văn học kế tiếp như Nguyễn Bình Khiêm, Nguyễn Công Trứ.

Cũng trên hành trình tìm hiểu về vấn đề sống “nhàn” trong thơ văn Nguyễn Trãi, với bài viết *Một vài nét về con người Nguyễn Trãi qua thơ Nôm*, nhà phê bình văn học Hoài Thanh khẳng định: “Thơ Nguyễn Trãi ca ngợi cuộc sống ẩn dật không biết bao nhiêu lần... Nhưng chúng ta cần hiểu hết tấm lòng của người xưa. Nguyễn Trãi ca ngợi là ca ngợi thật, ông tha thiết muốn được sống ở nơi quê hương yêu dấu. Nhưng đó chưa phải niềm thiết tha lớn nhất của ông” [32, 817]. Từ việc đặt những vần thơ “nhàn” của Nguyễn Trãi cạnh một vài câu trong bài biểu tạ ơn khi được Lê Thái Tông mời ra làm việc trở lại, Hoài Thanh cũng cho rằng “những lời thơ nhàn kia chỉ là lời tự mình an ủi mình trong cảnh thanh nhàn bất đắc dĩ” [32, 822]. Tuy “sống trong cảnh thanh nhàn với ông (Nguyễn Trãi) là chuyện cùng bất đắc dĩ. Nhưng cùng bất đắc dĩ mà vẫn vui. Vui thật sự” [32, 823].

Tương đồng với các ý kiến trên, trong bài viết *Con người cá nhân trong thơ Nôm Nguyễn Trãi*, một mặt Trần Đình Sử cho rằng: Nguyễn Trãi “ao ước sống nhàn trong một thế giới vô kỷ, vô công, vô danh, “tề thị phi”, “tề vạn vật” như Trang Tử” [32, 838]. Mặt khác, ông cũng nhận thấy dù Nguyễn Trãi chịu